

UOT 81'23

ÇOXDİLLİLİK MÜHİTİNDƏ KOQNİTİV VƏ SOSİAL BACARIQLARIN İNKİŞAFI

Günay MURTUZAYEVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 3 iyul 2023; çapa qəbul edilmişdir: 23 avqust 2023; online-da çap edilmişdir: 27 sentyabr 2023.

Received: 3th of July, 2023; accepted: 23th of August, 2023; published online: 27th of September, 2023.

Açar sözlər: *çoxdillilik, icra funksiyası, çoxdilliliyin üstünlüyü, koqnitiv inkişaf, sosiallaşma*

Giriş

Getdikcə daha çox mədəni müxtəlifliyə malik olan dünyada birdən çox dil bilikləri müasir cəmiyyətin əsas fenomeninə çevrilmişdir. Dünya əhalisinin yarısından çoxunun təhsil tələbləri və miqrasiya kimi amillərə görə çoxdilli olduğu təxmin edilir. Azərbaycanda da müxtəlif azsaylı xalqlar yaşayır. Bu da ölkəmizdə müxtəlif dillərdə danışan insanların mövcudluğunu labüd edir.

Çoxdillilik çox vaxt görünməzdir. Hətta böyük çoxdilli şəhərlərdə çoxlu sayda dillər əsasən ailədə və ya icmada (özəl sferada) istifadə olunur və yalnız xüsusi hallarda ictimaiyyətə çıxır. O zaman onlar həqiqətən də bir çox insanın, o cümlədən digər dil qruplarından olanların yaşadığı şəhər təcrübəsinin bir hissəsinə çevrilə bilər. Başqa yollarla da vətəndaşlar gündəlik həyatlarında, demək olar ki, şüursuz olaraq çoxdilliliyi yaşayırlar. Bunun ən geniş yayılmış nümunəsi kommersiyadır – fərqli dil icmaları (talış, avar, ləzgi, tatar və s.) tərəfindən idarə olunan yerli mağazada olduğu kimi, bütün yerli ictimaiyyətə xidmət edir və getdikcə daha çox milli supermarket şəbəkələrinə üstünlük verilir. Şəhər həyatının gündəlik strukturunun qəbul edilmiş və vacib hissəsinə çevrilən praktikaları təşkil edən bir⁺ çox başqa yerli və icma təşəbbüsləri (mədəni, idman, təhsil və dini) də mövcuddur.

Çoxdillilik tez-tez bir və ya daha çox milli dili bilən və ya istifadə edən əhalinin, üstəlik məktəbdə öyrənilən bir və ya iki əsas dilin olması kimi şərh edilir. Digər tərəfdən, bəzi Afrika ölkələrində uşaqlar ibtidai məktəbə başlamazdan əvvəl çoxdilli olurlar, evdə bir dil, ətrafdakı cəmiyyətdə bir və ya daha çox, sonra isə üçüncü və ya dördüncü dili məktəb dili, tədris vasitəsi kimi öyrənirlər.

İkinci dil öyrənmənin koqnitiv qabiliyyətə təsiri dilçilikdə artıq illərdir araşdırılır. Əvvəla, müxtəlif dil mənşəli uşaqlarla aparılan erkən tədqiqatlar idrak inkişafına mənfi təsir göstərdiyini iddia edirdi. Buna görə də, valideynlər intellektual inkişafda gecikmələrə səbəb ola biləcək potensial risk səbəbindən uşaqlarını ikidilli bir mühitdə böyütməkdən çəkindilər. Çoxdilliliyə bu mənfi baxışa daha sonralar etiraz edildi. Çünki əvvəlki tədqiqatlarda istifadə edilənlərə oxşar ümumi qabiliyyət testlərində çoxdilli koqnitiv üstünlüklərə dair hesabatlarla rast gəlinirdi. Bu tədqiqatların bəziləri göstərmişdir ki, ikidillilərin daha zəif şifahi bacarıqlara malik olmasına baxmayaraq, ikinci bir dilin mənimsənilməsi qeyri-verbal məlumatların qarşısını almaq üçün daha yaxşı idrak qabiliyyətini

* doktorant, Sumqayıt Dövlət Universiteti
e-mail: g.murtuzayeva@mail.ru

təmin edir. İkidillilik ilə bağlı müşahidə edilən faydalar üçün ən təsirli izahedici çərçivələrdən biri Qrin tərəfindən təklif olunan İnhibitor Nəzarət Modelidir (İNM) [3, s. 78].

Bu model, ümumi diqqət resurslarının dilin seçilməsi və istehsalının könüllü nəzarətinə cəlb edildiyini, eyni zamanda ünsiyyət zamanı qeyri-hədəf dilin maneə törətdiyini göstərir. İNM, iki və ya daha çox dilin davamlı istifadəsinin ümumi qeyri-dil qabiliyyətlərinin gücləndirilməsinə gətirib çıxardığını göstərən Çoxdilli Üstünlük Hipotezasının inkişafı üçün əsas qoyan nəzəri çərçivədir. Daha yaxın zamanlarda, İNM Adaptiv Nəzarət Hipotezini (ANH) daxil etmək üçün hazırlanmışdır. Bu model koqnitiv nəzarətin kontekstdə dilin istifadəsi ilə sıx əlaqəli olduğunu proqnozlaşdırır [5, s. 102].

Uşaqlarda erkən inkişaf zamanı çoxdillilik mühitinin təsirləri

Müvafiq tədqiqatlar, əsasən, erkən uşaqlıq dövründə idrak inkişafının başa düşülməsinə yönəlmişdir. Bu strategiya erkən inkişaf zamanı baş verən neyronların ixtisaslaşmasını nəzərə alır. Bu da “neyron bağlılığı” gətirib çıxara bilər ki, neyronların müxtəlif və ya digər təsirlərə cavab vermə qabiliyyətini göstərir. Son məlumatlar ikidilli uşaqların birdilli analoqları ilə müqayisədə məlumatı emal etməkdə daha səmərəli olduğunu və bunun yeniliyə həssaslığın artması ilə nəticələnə biləcəyini göstərir. Buna görə də güman edə bilərik ki, ikidilli körpələr birdilli körpələrlə müqayisədə daha az tanışlıq göstərəcək və yeniliyə üstünlük verəcəklər.

Tədqiqat məqsədləri üçün çoxdilliliyin müəyyənləşdirilməsi ən azı müxtəlif xüsusiyyətlərə görə (məsələn, bilik səviyyəsi və yaşı) problemlidir. Ən çox qəbul edilən ikidilli dil mənimsəmə səviyyələrinə ana dili (doğuşdan), erkən (birdən çox dilə müntəzəm və davamlı məruz qalan məktəbəqədər uşaqlar) və gec (ikinci dili daha sonra öyrənmək) daxildir. Azyaşlı ikidilli uşaqlarda dil bacarıqları dil təcrübələrinin müxtəlifliyi nəticəsində fərqlənir. Uşaqlarda ikidilli dil öyrənmənin iki əsas kateqoriyası doğma və erkəndir. Bu, diqqətli nəzərdən keçirilməsini tələb edən mühüm fərkdir, çünki hər birinin inkişaf formaları əhəmiyyətli dərəcədə fərqli ola bilər. Bu sahədə tədqiqatçılar metalingvistik şüuru iki aspektə, təmsil və diqqətin idarə edilməsinə bölmüşlər. “Bu kontekstdə” təmsilçilik dilin formal aspektlərini düşünmək və təhlil etmək bacarığı kimi müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, təmsilin ümumi dil qabiliyyəti, o cümlədən biliyin təkmilləşdirilməsi və savadlılığın mənimsənilməsi ilə inkişaf edən bir proses kimi qəbul edildiyi irəli sürülür [2, s. 88].

Son tədqiqatlar hesab edir ki, dünya əhalisinin yarısından çoxu müəyyən dərəcədə çoxdillidir və yalnız bir dildə danışmır. Bir insan çoxdilli olduqda, o tamamilə yeni bir cəmiyyət və insanların mədəniyyəti ilə ünsiyyət qurmağın və onlara qarışmağın sosial faydalarını əldə edir.

Ancaq birdən çox dildə danışmağın digər əhəmiyyətli faydaları da var. Məsələn, karyera faydaları və çoxdilli olmağın koqnitiv faydaları. Əslində, bu faydalar yaşlanana qədər idraka müsbət və dərindən təsir edə bilər.

Çoxdillilik və koqnitiv bacarıqlar

Çoxdilli mühitdə hansı koqnitiv bacarıqların inkişaf etdirildiyinə nəzər yetirək [8]:

1. Dilin necə işlədiyini daha yaxşı, anadangəlmə başa düşmək;

İkinci (və ya üçüncü və ya dördüncü) dili öyrənmək diqqətinizi iki dilin mexanikasına (o cümlədən, onların necə fərqləndiyinə) yönəltdiyinə görə, çoxdillilik mühitində qrammatika, birləşmələr və cümlə quruluşunu monodillilərdən daha yaxşı başa düşürlər. Bu insanlar hər hansı bir dilin strukturunu daha tez mənimsəyə və onun necə istifadə olunma biləcəyini aydın başa düşə bilərlər.

Çoxdillilik insanları həmçinin daha effektiv ünsiyyətçi, daha dəqiq redaktor və daha cəlbədicə yazıçı olmağa meyllidirlər, çünki onlar dillərin, o cümlədən öz dillərində necə işlədiyini daha yaxşı başa düşürlər.

2. Qocalıqda daha az zehni gerilmə;

Bir çox araşdırmalar göstərib ki, yaşlı insanlar hər gün beyinlərini nə qədər çox “məşq edirsə”, onların ümumi idrak qabiliyyəti bir o qədər çox olur. Və belə çıxır ki, dillər arasında keçid və ya yeni dil əldə etmək bu faydanı əldə etmək üçün xüsusilə təsirli bir yoldur. Əslində, bir neçə araşdırma göstərdi ki, ikidillilik demans və alzheimer xəstəliyinin başlanğıcını orta hesabla beş il gecikdirə bilər. Daha da yaxşısı, alzheimer xəstəliyini inkişaf etdirən ikidilli xəstələr, tək dilli xəstələrə nisbətən idrak qabiliyyətlərində daha az gerilmə müşahidə edirlər [6, s. 54].

3. Beyində daha səmərəli və daha yaxşı inkişaf etmiş icra nəzarəti;

Çoxdilli olduğunuz zaman, bu barədə düşünmədən daim dillər arasında keçid edirsiniz. Və buna görə də çoxdilli insanlar daha yaxşı inkişaf etmiş icra idarəetmə sistemlərinə, beynin diqqətinizi əşyalar arasında dəyişmək və yaddaşını məşq etmək qabiliyyətini idarə edən hissəsinə malikdirlər. Daha inkişaf etmiş icra nəzarəti sistemi çoxdilli insanlara yüksək səviyyəli düşüncə, çox tapşırıq və davamlı diqqət tələb edən tapşırıqları daha yaxşı yerinə yetirməyə imkan verir.

4. Daha çox koqnitiv çeviklik və problem həll etmə bacarıqları;

Yeni bir dil öyrənmək beynin oxşar fikirləri müxtəlif yollarla ifadə etməsini tələb edir və buna görə çoxdilli insanlar daha çox koqnitiv çevikliyi inkişaf etdirirlər. Bu, digər sahələrə təkmlil yaradıcılıq və problemlərin həlli, həmçinin vəziyyətləri müxtəlif yollarla qavramaq bacarığı kimi tərcümə olunur. Çoxdilli insanlar, hansı problemin həll olunmasından asılı olmayaraq, birdilli həmyaşıdlarına nisbətən mürəkkəb problemləri daha yaradıcı şəkildə həll etməyə meyllidirlər [1, s. 122].

5. Öyrənmə qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsi;

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, çoxdilli insanlar daha inkişaf etmiş icra funksiyalarına malikdirlər. Əhəmiyyətli bir icra funksiyası əhəmiyyətsiz stimulları ləğv etmək və əsas stimullara diqqət yetirmək qabiliyyətidir. Qadağa yeni məlumat və bacarıqları öyrənmək üçün açardır, çünki o, artıq bildiklərinizdən, eləcə də oxşar anlayışlardan müdaxiləni azaltmaqla yanaşı, diqqətinizi vacib olana yönəltməyə imkan verir. Çoxdilli insanlar daha yaxşı inkişaf etmiş fokuslanmağa malik olduqlarından, tədqiqatlar göstərir ki, onlar nəinki üçüncü və ya dördüncü dili daha tez öyrənə bilirlər, həm də öyrənilən hər hansı bir bacarığı daha sürətli inkişaf etdirə bilirlər.

6. Nevroloji emalda dəyişikliklər;

Beyin görüntüləmə üsulları göstərdi ki, çoxdilli beyinlər linqvistik tapşırıqlarla məşğul olmadıqda belə beyinlərinin linqvistik hissəsini aktivləşdirməyə meyllidirlər. Bu, tədqiqatçıları beynin bacarıqları birləşdirmə qabiliyyətinin zamanla idrak funksiyasını artırmağa meylli olduğu fikrinə gətirib çıxarır. İkidilli beyinlər ümumi olaraq eşitmə stimullarına daha yüksək səviyyədə aktivləşmə göstərməyə meyllidirlər ki, bu da onlara sensor emalda üstünlük verir. Hətta beynin faktiki strukturu da təsirlənir. Tədqiqatlar göstərir ki, çoxdilli insanların beyində boz maddənin sıxlığı daha yüksəkdir və yaşlı ikidilli insanlar, adətən, hətta gec yaşlarında da ağ maddəyə daha yaxşı baxırlar. Çoxlu dilləri idarə etmək üçün tələb olunan idrak nəzarəti nevroloji funksiya və quruluşa, idrak idarəetmə mexanizmlərinə və sensor proseslərə geniş təsir göstərir [9, s. 228].

7. Daha rasionallıq qərar vermə bacarıqları;

Çikaqo Universitetində aparılan bir araşdırma göstərdi ki, ikidilli insanlar daha rasionallıq qərarlar verirlər. Dil öz söz ehtiyatında sizin mühakimənizə şüuraltı təsir göstərə bilən nüanslar və incə təsirlər ehtiva etdiyinə görə, ana dilinizdə düşünmək emosional qərəzlərlə dolu olur. Maraqlıdır ki, çoxdilli insanlar, xüsusən də ikinci dillərində bu cür qərəzlərdən daha az təsirlənirlər. İkidillilər hər iki dildən istifadə edərək problemi dərk edə bilirlər ki, bu da onlara emosional linqvistik işarələrdən daha çox analitik proseslərə etibar etməyə imkan verir.

8. Dünyanın daha qavrayışlı dərk edilməsi.

Çoxdilli insanlar ətraflarını müşahidə etməkdə və yanlış məlumatı aşkar etməkdə daha yaxşı olurlar. Ola bilsin ki, bu, onların diqqətini müvafiq məlumatlara yönəltməyə və qalanları redaktə etməyə imkan verən inkişaf etmiş bacarıqları ilə bağlıdır. Bunun sayəsində çoxdilli insanların ətraf aləmi diqqətli müşahidəçi olduqları, eləcə də situasiyanın alt kontekstini müəyyən etmək və düzgün təhlil etmək və sosial mühiti şərh etməkdə daha bacarıqlı olduqları göstərilmişdir. Bu, çoxdilli insanları yüksək qavrayışlı edir, bu bacarıq, həm də ikinci dilin naməlum sosial və ya mədəni konteksti ilə qarşılıqlı əlaqədə təbiiq olunur [4, s. 542].

Gördüyümüz kimi, çoxdilliliyin koqnitiv faydaları potensial olaraq yeni bir dil öyrənmək üçün birgə səydən üstün ola bilər. Bu, linqvistik bacarıqlarınızı inkişaf etdirmək üçün effektiv və sadə bir yol tapdığımız zaman xüsusilə doğrudur.

Uşaqların ikinci dili öyrənmək böyüklərə nisbətən daha asandır və əgər bu uşaqlar çoxdilli mühitə alışdıqlarsa, onlar lüğəti yaxşı mənimsəyirlər və bir çox dildə səlis danışırlar. Çoxdilli ev təsərrüfatının bir hissəsi olmaq və ya çoxdilli mühitdə olmaq uşağın idrak və sosial bacarıqlarına müəyyən müsbət təsir göstərə bilər. Gənc yaşdan ikinci və ya üçüncü dili öyrənmək uşaqlara birdən çox dildə səlis danışmağa kömək edə bilər.

Çoxdillilik və sosial bacarıqlar

Çoxdilli mühitdə böyümənin faydaları və onun beyin funksiyasını necə gücləndirdiyi, idrak və sosial bacarıqları necə təkmilləşdirdiyi anlamaq üçün sosial bacarıqlara təsirinə diqqət yetirək [10]:

1. Uşaqlarınızı daha empatik edir;

Empatiya uşaqlıqdan hər bir insana aşılmalı olan son dərəcə mühüm sosial bacarıqdır. Araşdırmaya görə, birdən çox dil öyrənən uşaqlar çoxdilli mühitlərə məruz qalmayanlara nisbətən daha çox empatiya nümayiş etdirirlər. Çoxdilli mühitdə olan fərdlərin sosial təcrübələri var ki, bu da onların özlərinə fokuslanmaq əvəzinə digər insanların perspektivlərini nəzərə almalarına səbəb olur.

2. Daha çox insanla danışa bilər;

Çoxdilli olmaq insanlara müxtəlif mədəniyyətlərə və ölkələrə mənsub insanlarla daha çox dostluq və tanışlıq etmək üçün qapılar açır. Çoxdilli mühitdə böyüyən uşaqlar daha çox insanla ünsiyyət qura bilər və öz sosial çevrələrini genişləndirə bilərlər, çünki onları dayandırmaq üçün heç bir dil maneəsi yoxdur. Hətta böyüklər kimi bu bacarıq səyahəti daha maraqlı edə bilər.

3. Mədəniyyətlərarası anlaşmanı təkmilləşdirir;

Dil və mədəniyyət bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Çoxdilli olmaq mədəni anlayışın formalaşmasına kömək edir və eyni zamanda müxtəlif mədəniyyətlərdən olan digər insanların dünyaya baxışı haqqında daha dərin və düşündürücü perspektiv təmin edir [7, s. 356].

4. Uzun davamlı əlaqələrin yaradılmasına və qurulmasına kömək edir

Dil dünyanın hər yerindən olan insanlarla uzunmüddətli əlaqələr və dostluqlar qurmaq üçün əla və səmərəli bir yoldur. Çoxdilli uşaqlar öz mədəniyyətlərindən başqa mədəniyyətlərə mənsub yeni dostlar tapmağa da daha əminirlər.

İkidilli uşaqlar bir çox koqnitiv üstünlüklərə malik olsalar da, çoxdilli uşaqlar üçün sosial-emosional inkişafda fərqli təsirlər də var. Koqnitiv inkişafda müqayisədə çoxdillilik nəticəsində sosial-emosional inkişafda bağlı araşdırmalar daha azdır. Aydın ki, erkən yaşlarda birdən çox dil öyrənmək sosial-emosional inkişafda gecikməyə səbəb olmur. Bəzi tədqiqatçılar əlavə dillərin öyrənilməsinin inkişafda heç bir dəyişikliyə təsir etmədiyini aşkar etdilər. Çoxdillilik və emosional zəka ilə bağlı araşdırmalarda qeyd edilir ki, çox dil bilən və daha yüksək emosional intellekt səviyyəsi olan insanlar arasında heç bir əlaqə yoxdur.

Dil vasitəsilə ünsiyyət o qədər unikal insan təcrübəsidir ki, başqa heç bir varlıq bu qabiliyyəti paylaşmır. Dil insanların öz düşüncələrini və hisslərini bölüşmək, başqaları ilə əlaqə saxlamaq və ətraflarını anlamaq üçün istifadə etdiyi bir vasitədir. Dünyada bir çox insan həyatı bir deyin, iki və ya daha çox dilin obyektivindən yaşayır. Çoxdilliliyin beyin quruluşuna və funksiyasına, eləcə də şəxsiyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarına təsiri geniş şəkildə öyrənilmiş və müzakirə edilmişdir. Bununla belə, bu ziddiyyətli nəticələr valideynlərin övladına ikinci dil öyrətmək qərarına gəlməsini çətinləşdirir. Müxtəlif araşdırmalara baxmayaraq, ikidilliliyin effektiv ünsiyyətə kömək etməsi, şübhəsiz ki, vacib bir bacarıq, hər hansı kiçik neqativləri üstələyir. Valideynlərin övladına ikinci dil öyrətməliyələri məqsədə- uyğundur, çünki tədqiqatlar ikidilliliyin idrak qabiliyyətini və daha çox sosial bacarıqları inkişaf etdirdiyini göstərir. Müşahidələr bunu deməyə imkan verir ki, ikidillilərin icra funksiyaları və "idrak ehtiyatı" yüksəkdir. Başqa bir tədqiqat ikidilliliyin sosial bacarıqlara təsirini vurğulayır, şəxsiyyətlərarası anlaşmaya və perspektiv götürməyə diqqət yetirir.

İcra funksiyaları uşaqlıq dövründə inkişaf edən və yaşla azalan yaddaş və diqqət də daxil olmaqla idrak prosesləri toplusudur. Tədqiqatlar göstərir ki, çoxdillilik mühitində dil istehsalı bu dillərin koaktivləşməsi səbəbindən diqqət və fokuslanmaq kimi icraedici nəzarət funksiyalarına əsaslanır. Bu koaktivləşmə o deməkdir ki, fərd daim sosial kontekst üçün müvafiq dilə diqqət yetirmək üçün bir dili əngəlləməlidir. Keçmişdə iki dilin öyrənilməsinin uşaqlar üçün çətin olacağı və ümumi nəticələrin mənfi olacağı ehtimal edilirdi. Bununla belə, indi ikidillilərin bir çox koqnitiv testlərdə daha yüksək bal topladığı göstərilmişdir. Alimlər tərəfindən aparılan təcrübələrdə, birdilli və ikidilli uşaqların qrammatik səhvləri aşkar etmək qabiliyyəti arasında müqayisə aparıldı, ikidilli uşaqların düzgün cavaba çatmaq üçün faydasız məlumatların qarşısını almaq lazım olduqda daha tez-tez uğur qazandığını aşkar edildi. Məsələn, "Alma burunda yetişir" cümləsini başa düşmək qrammatik cəhətdən düzgündür. Lakin semantik cəhətdən səhvdir. Düzgün forması "Alma ağacda yetişir" olmalıdır. Burada qrammatikaya diqqət yetirmək üçün mənaya məhəl qoymamaq lazım gəlir. Bənzər nəticələr verən başqa bir təcrübə, 4-5 yaşlı uşaqların kartları kateqoriyalara ayırmalarını xahiş edərək tapşırıqları dəyişdirmək qabiliyyətini yoxlamaqdan ibarət idi. Nəticələr göstərdi ki, ikidilli uşaqlar bir xüsusiyyətə görə çeşidlənmədən digərinə asanlıqla keçə bilirlər, tək dillilər isə keçə bilmirlər. Bu iki eksperiment sübut edir ki, ikidilli uşaqlar təkdilli həmkarlarından daha erkən həyatda yanılıcı məlumatların, hətta qeyri-dilli məlumatların qarşısını almaqla bağlı effektiv problem həll etmə bacarıqları əldə edirlər. Tədqiqatçılar təklif edirlər ki, bu üstünlük ikidillilərin gündəlik dil dəyişməsi ilə bağlıdır. Problemlərin həllində və münaqişələrin həllində bu üstünlüyün müxtəlif yaş qruplarını sınaqdan keçirən təcrübələr vasitəsilə ömrü boyu davam edəcəyi nümayiş etdirilmişdir.

İcraedici fəaliyyətdəki fərqlər, bunun idrak ehtiyatına təsirinin araşdırılmasına səbəb oldu. İdrak ehtiyatı ideyası ətraf mühit faktorlarının qocalma zamanı idrak sağlamlığını necə inkişaf etdirə biləcəyinə və beynin zəifləməsi ilə əlaqəli simptomların başlanmasına necə kömək edə biləcəyinə istinad edir. Buna görə də, ikidilli dillərdə görülən icraedici fəaliyyət sahələrindən geniş istifadə güc və xəstəliklərə qarşı müqaviməti artırır.

İkidilli fərdlərin, xüsusən də başqalarının perspektivlərini anlamaqda daha effektiv ünsiyyət bacarıqlarına malik olduğuna dair əsaslı sübutlar var. Müşahidələr onu göstərir ki, birdən çox dilə məruz qalan qruplarda olan uşaqların təkdillilərə nisbətən uğur qazanma ehtimalı əhəmiyyətli dərəcədə daha yüksəkdir. Bu fərq erkən çoxdilli məruz qalmanın şəxsiyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını gücləndirdiyi fikrini vurğulayır. Tədqiqatçılar bu ünsiyyət üstünlüyünün təkmilləşdirilmiş icra funksiyasına aid edilə bilməyəcəyini irəli sürürlər. Bu o deməkdir ki, ikidilli fərdlər həm sosial, həm də idrak baxımından üstünlük əldə edirlər. Keçmiş tədqiqatlar ikidilli şəxslərin birdillilərə nisbətən daha kiçik lüğətə

nəzarət etdiyi qənaətinə gəlsə də, sonrakı araşdırmalar onların ümumilikdə daha güclü ünsiyyət bacarıqlarına sahib olduğunu göstərir. Bu da açıq şəkildə daha çox fayda gətirir, çünki ünsiyyət həm peşəkar, həm də şəxsi olaraq həyatın bir çox sahələrində uğur qazanmaq üçün önəmli bir bacarıqdır. Erkən ikidillilərin sahib olduğu üstünlük onları ömür boyu effektiv ünsiyyət və üstünlük verilən sosial qarşılıqlı əlaqə üçün hazırlayır.

Beləliklə, çoxdillilik mühitində qazanılan koqnitiv və sosial bacarıqlar insanın həm şəxsiyyət və fərd kimi formalaşmasına, həm də cəmiyyətdə statuslu yer tutmasına kömək edir.

Nəticə

Tədqiqatın gedişi zamanı bir sıra nəticələr əldə edilib:

1. İcraedici fəaliyyətdəki fərqlər, bunun idrak ehtiyatına təsirinin araşdırılmasına səbəb oldu. İdrak ehtiyatı ideyası ətraf mühit faktorlarının qocalma zamanı idrak sağlamlığını necə inkişaf etdirə biləcəyinə və beynin zəifləməsi ilə əlaqəli simptomların başlanmasına necə kömək edə biləcəyinə istinad edir. Buna görə də, ikidilli dillərdə görülən icraedici fəaliyyət sahələrindən geniş istifadə güc və xəstəliklərə qarşı müqaviməti artırır.

2. İkidilli fərdlərin, xüsusən də başqalarının perspektivlərini anlamaqda daha effektiv ünsiyyət bacarıqlarına malik olduğuna dair əsaslı sübutlar var. Müşahidələr onu göstərir ki, birdən çox dilə məruz qalan qruplarda olan uşaqların təkdillilərə nisbətən uğur qazanma ehtimalı əhəmiyyətli dərəcədə daha yüksəkdir. Bu fərq erkən çoxdillilik məruz qalmanın şəxsiyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını gücləndirdiyi fikrini vurğulayır.

3. Tədqiqatçılar ünsiyyət üstünlüyünün təkmilləşdirilmiş icra funksiyasına aid edilə bilməyəcəyini irəli sürürlər. Bu o deməkdir ki, ikidilli fərdlər həm sosial sferada, həm də idrak baxımından üstünlük əldə edirlər.

4. Keçmiş tədqiqatlar ikidilli şəxslərin birdillilərə nisbətən daha kiçik lüğətə nəzarət etdiyi qənaətinə gəlsə də, sonrakı araşdırmalar onların ümumilikdə daha güclü ünsiyyət bacarıqlarına sahib olduğunu göstərir. Bu da açıq şəkildə daha çox fayda gətirir, çünki ünsiyyət qurmaq həm peşəkar, həm də şəxsi olaraq həyatın bir çox sahələrində uğur qazanmaq üçün önəmli bir bacarıqdır.

5. Erkən ikidillilərin sahib olduğu üstünlük onları ömür boyu effektiv ünsiyyət və üstünlük verilən sosial qarşılıqlı əlaqə üçün hazırlayır. Çoxdillilik mühitində qazanılan koqnitiv və sosial bacarıqlar insanın həm şəxsiyyət və fərd kimi formalaşmasına, həm də cəmiyyətdə statuslu yer tutmasına kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abutalebi J., Della Rosa P., Gonzaga A., Keim R., Costa A., Perani D. The role of the left putamen in multilingual language production. *Brain and Language*, 2013, 125(3), pp. 307-315.
2. Baker C., Prys-Jones S. *Encyclopaedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters, 1998.
3. Cummins J. *Language, Power, and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Toronto: Multilingual Matters, 2000.
4. Keysar B., Hayakawa, S. L., & An, S. G. (2012). The foreign-language effect: Thinking in a foreign tongue reduces decision biases. *Psychological Science*, 23(6), pp. 661-668.
5. Kirwan D. *Cultivating Plurilingual Environments: Opportunities in Pre-school, Primary School and beyond*. 2015, pp. 60-62.
6. Kirwan D. *The Changing Face of Irish Education: Creating Opportunities for All Learners in Multilingual Classrooms*. In B. Mooney (Ed.). *Education Matters Yearbook*, 2016-2017.
7. *Matters Yearbook*, 2016-2017.

8. Little D., Dam L., Legenhausen L. Language Learner Autonomy: Theory. Practice and Research. Bristol: Multilingual Matters, 2017.
9. McGorman E. & C. Sugrue. Intercultural Education: Primary Challenges in Dublin15, 2007.
10. Dublin15, 2007.
11. Walsh J. Contests and Contexts. The Irish Language and Ireland's Socio-Economic Development. Bern: Peter Lang. 2011.
12. Wong Fillmore, L. When Learning a Second Language Means Losing the First. Early Childhood Research Quarterly, 6, 1991, 323-346.

Резюме

Гюнай Муртузаева

Развитие когнитивных и социальных навыков в многоязычной среде

Языкознание фокусируется на вопросах многоязычия, двуязычия и их влияния на социальное, психологическое и эмоциональное состояние людей. Именно этот фактор делает тему статьи актуальной. Мы живем в многоязычном мире. Языки служат лингва-франка (общий язык) для образования, торговли и трудоустройства и являются важным навыком для любого, кто хочет добиться профессионального или академического успеха в 21 веке. Многоязычная среда открывает большие возможности. Хорошо управляемая языковая политика может способствовать эффективному обучению и интеграции изучающих иностранный язык, не оказывая при этом отрицательного воздействия на их родной язык, культуру и местную идентичность. Понимание многоязычия особенно важно в эпоху быстро растущей международной миграции. Люди мигрируют по многим причинам. Но очевидно, что языки, которые они могут выучить или готовы использовать, могут сильно повлиять на структуру миграции, а также на интеграцию и успех мигрантов. Это подчеркивает необходимость языковой политики во всем мире, которая предоставит людям те языки и языковые навыки, которые им необходимы, как дома, так и в будущих глобальных направлениях.

Большой объем исследований продемонстрировал доказательства положительного влияния многоязычного обучения на общие когнитивные навыки, такие как избирательное внимание, контроль помех и зрительно-пространственную память. Подобные исследования также показали, что использование двух или более языков на протяжении всей жизни может защитить мозг от последствий старения. В статье рассматриваются когнитивные навыки, развивающиеся в условиях многоязычия, и показано, насколько большую роль они играют в жизненном опыте людей.

Реальность многоязычного и мультикультурного общества такова, что языки пересекаются и сталкиваются. Работа по переводу и переключению кода демонстрирует зачастую неоднозначный опыт, который мы имеем в наших многоязычных семьях, школах и городах. Из этого жизненного опыта мы должны знать, как подготовить людей к языковым навыкам, необходимым им для многоязычного общества, и как научить людей развивать необходимую чувствительность к культурным и языковым потребностям своих сограждан. Роль обязательного образования имеет решающее значение, и существует политика языкового образования, которая одновременно уважает наследие родного языка и готовит молодых людей к глобализированному миру, где иностранный язык имеет важное значение.

Кроме того, в статье акцентируется внимание на различиях между человеком, который жил и развивался в одноязычной среде, и человеком, выросшим в многоязычной среде и обнаружившим, что социализация занимает более заметное место в их жизни.

Ключевые слова: многоязычие, исполнительная функция, преимущества многоязычия, когнитивное развитие, социализация

Summary

Gunay Murtuzayeva

Developing Cognitive and Social Skills in a Multilingual Environment

Linguistics focuses on issues of multilingualism, bilingualism and their impact on the social, psychological and emotional state of people. It is the factor that makes the topic of the article relevant. We live in a multilingual world. Languages serve as a lingua franca (common language) for education, commerce

and employment and are an essential skill for anyone who wants to achieve professional or academic success in the 21st century. A multilingual environment opens up great opportunities. A well-managed language policy can promote effective learning and integration of foreign language learners without negatively impacting their mother tongue, culture and local identity. Understanding multilingualism is especially important in an era of rapidly increasing international migration. People migrate for many reasons. But it is clear that the languages they are able to learn or are willing to use can greatly influence migration patterns and the integration and success of migrants. This highlights the need for language policies around the world that provide people with the languages and language skills they need, both at home and in future global destinations.

A large body of research has demonstrated evidence of the positive effects of multilingual training on general cognitive skills such as selective attention, interference control, and visuospatial memory. Similar studies have also shown that speaking two or more languages throughout life may protect the brain from the effects of aging. The article examines the cognitive skills that develop in multilingual environments and shows how important a role they play in people's life experiences.

The reality of a multilingual and multicultural society is that languages overlap and collide. The work of translation and code-switching demonstrates the often mixed experiences we have in our multilingual families, schools and cities. From these life experiences, we must know how to prepare people with the language skills they need for a multilingual society, and how to teach people to develop the necessary sensitivity to the cultural and linguistic needs of their fellow citizens. The role of compulsory education is critical, and there are language education policies that both respect the heritage of the mother tongue and prepare young people for a globalized world where a foreign language is important.

In addition, the article focuses on the differences between a person who lived and developed in a monolingual environment and a person who grew up in a multilingual environment and found that socialization took a more prominent place in their lives.

Keywords: multilingualism, executive function, benefits of multilingualism, cognitive development, socialization

Redaksiya heyətinin üzvü fil.e.d. prof. Veysəlli Fəxrəddin Yadigar oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.